

Goran Fejić

Evropa: kakva i za koga?

Hvala Staši Zajović i Ženama u crnom na pozivu, koji mi čini veliku čast i koji mi je pružio priliku da dođem u Beograd u kojem nisam bio od 1991. godine. U dogovoru sa Stašom, izabrao sam za ovu priliku temu koja izaziva brojne kontroverze i ovdje i u Francuskoj gdje živim, i koja nas se sviju tiče.

1. Što je to Evropa?

O Evropi danas čujemo veoma različita mišljenja i često sasvim suprotne ocjene i stavove. Ujedno, kad govorimo o Evropi, nismo sigurni da svi mislimo na istu stvar i moramo uvijek objasniti što imamo u vidu, a katkada i pojam staviti pod navodnike.

Ja ću govoriti o Evropi misleći na “Evropsku uniju”, zajednicu koja danas okuplja 28 zemalja i oko 500 milijuna stanovnika. To se značenje pojma udomaćilo i to je uglavnom ta Evropa koja je predmet kontroverzi i žučnih rasprava. Naravno, svjestan sam i šireg, geografskog značenja pojma i greške koju činim kad iz tog pojma isključujem zemlje kao što su Ukrajina, Srbija, Norveška ili Švicarska. Evropa je čitav kontinent od Atlantika do Urala i kad Evropom nazivamo samo Evropsku uniju činimo istu grešku kao kad kažemo Amerika misleći na SAD, zaboravljajući da su Amerika i Meksiko i Brazil i Čile itd.

2. Pozitivna i negativna priča o Evropi:

Ali, vratimo se Evropi kao zajednici 28 zemalja! Što predstavlja ta zajednica? Koje principe ona postavlja i brani? Kojim ciljevima teži? Kakav je njen utjecaj na život građana koji u njoj žive? Nije teško zaključiti da na tom planu vlada velika konfuzija.

Za jedne, Evropa bi trebalo da znači izlaz iz krize, kraj siromaštva, otvorenost prema svijetu i svemu što je u svijetu savremeno i poželjno. Za druge, Evropa

je danas upravo jedan od glavnih uzročnika krize, oslonac dominacije moćnih i isključenja slabijih, simbol licemjerja i lažnih obećanja.

Oni i one koji su danas naklonjeni Evropi govore nam otprilike ovako:

- Evropa je u svom prostoru sačuvala relativni mir u ovih skoro 70 godina koliko je prošlo od kraja Drugog svjetskog rata i uspjela je da osigura svojim građanima visok standard života;
- Evropa je ukinula unutrašnje granice među svojim zemljama članicama; sloboda kretanja i trgovine dala je snažan poticaj razvoju industrije, poljoprivrede i nauke;
- Evropa se gradila i rasla uz poštivanje i njegovanje različitosti među narodima – jezičkih, vjerskih, kulturnih itd.;
- Evropa gradi humanije društvo u kojemu se ekonomska efikasnost kapitalizma kombinuje s mjerama solidarnosti u korist siromašnih i isključenih (za razliku od Amerike, npr. velika većina evropskih građana posjeduje zdravstveno osiguranje, ima pristup besplatnom osnovnom i srednjem školovanju, prima državne naknade u slučaju nezaposlenosti itd.);
- Evropa je razradila široki sistem zaštite ljudskih prava, uključujući prava žena; pojedinac ima mogućnost da se obrati evropskim instancama ukoliko je nepravredno isključen ili diskriminiran u svojoj zemji;
- Konačno, Evropa je za svoje zemlje-članice postavila visoke kriterije u pogledu političkog uređenja i demokracije: podjele vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku, nezavisnosti sudova od izvršne vlasti, održavanja redovitih slobodnih izbora, postojanja slobode štampe i drugih medija itd.

S druge strane, oni koji sumnjaju u Evropu¹ kažu nam da je Evropa prije svega klub u kojem su moćni nametnuli sopstvena pravila igre slabijima, zajednica u kojoj su slabiji izgubili svaku mogućnost da samostalno odlučuju o svom političkom uređenju, ekonomskom razvoju, socijalnoj politici itd. Evropa bi dakle bila i glavni krivac za nezaposlenost, socijalno raslojavanje i udaljšavanje centara moći od građana i njihovih potreba.

Zanimljivo je da su politička polazišta - političke orijentacije kritičara Evrope, često sasvim različita. Ponekad im je zajedničko samo to da u ujedinjavanju Evrope vide izvor mnogih zala i nesreća. Na to ćemo se još vratiti detaljnije.

3. Kako je nastala ideja o ujedinjenju Evrope i zašto? Rane sumnje i kontroverze

Još od samog početka ujedinjavanja evropskih zemalja pedesetih godina prošlog vijeka, taj su proces pratile sumnje, a dio tih sumnji dolazio je i od tadašnje lijeve inteligencije, tada mahom prosovjetske.

Pokretači ideje ujedinjenja Evrope – javne i političke ličnosti kao što su bili Robert Shumann iz Francuske, Konrad Adenauer iz Njemačke ili Alcide de Gasperi iz Italije, u prvi plan su isticali cilj onemogućavanja bilo kakve obnove nacizma u Evropi. Iako je nacistička Njemačka bila poražena, svi su još pamtili kako su brzo nacističke ideje u Njemačkoj nikle iz revanšizma nakon Prvog svjetskog rata, iz bijede i nezaposlenosti koje su u Njemačkoj nastupile nakon poraza u Prvom svjetskom ratu i pod pritiskom sankcija i reparacija koje su Njemačkoj nametnuli tadašnji pobjednici.

Nakon Drugog svjetskog rata, pobjednici (tačnije rečeno zapadni pobjednici) nastupili su drukčije. Logika je bila: među evropskim zemljama više ne smije da bude rata, ne smije se dozvoliti nacizmu i fašizmu da ponovo niknu iz pepela, a najbolji način da se to postigne jeste da se zajednički gradi prosperitet evropskih zemalja i da se zajednički upravlja najvažnijim ekonomskim resursima. Tada su najvažniji resursi bili uglj i čelik i nije

---

¹ Takvih je, reklo bi se, sve više, naročito među samim građanima evropskih zemalja: tokom nedavnih manifestacija na tgu Majdan u Kijevu vijorile su se evropske zastave, dok su te iste zastave na manifestacijama u Grčkoj, dakle zemlji EU, spaljivali i gazili!

slučajno da je prva evropska organizacija bila Zajednica za uglj i čelik osnovana 1951, čije su članice bile Njemačka, Francuska, Belgija, Holandija, Luksemburg i Italija. Kasnije, 1957, zaključeni su između istih šest zemalja tzv. Rimski ugovori kojima je stvoreno Evropsko zajedničko tržište.

Međutim, evropskoj ljevici (tada mahom prosovjetskoj) nije promakao jedan drugi cilj u nastojanjima ujedinjenja zapadnoevropskih zemalja, a to je borba protiv utjecaja komunizma i protiv jačanja Istočnog bloka na čelu sa Sovjetskim savezom. Jasno je da je razmišljanje Zapada također bilo: što je Zapadna Evropa jedinstvenija i ekonomski jača, to će slabije šanse imati Istočni blok, to će jači biti Zapad u hladnom ratu koji je pedesetih godina već uvelike bio započeo.

Naravno, treba se osvrnuti i na to kako je ujedinjavanje Evrope tada izgledalo vanevropskim narodima. Nasuprot SAD i njima najbližih koji su ujedinjenje Evrope podržavali u funkciji hladnog rata i „odbrane od komunizma”, velika većina tzv. trećeg svijeta nije imala nikakvog razloga da polaže nade u jaku i jedinstvenu Evropu: sjetimo se da su neke od vodećih evropskih zemalja (Francuska, Velika Britanija, Holandija) bile kolonijalne metropole, da su u krvi gušile ustanke i pokrete za nezavisnost u Africi i u Aziji i da su se zapravo tek negdje sredinom šezdesetih godina pomirile s tim da će svog kolonijalnog carstva morati da se odreknu. Evropske sile su se stoljećima ponašala divlje i bahato i tretirale su svoje podanike u kolonijama kao nižu vrstu, gotovo kao pod-ljude.² Veliki je paradoks npr. da su i neki od učesnika francuskog pokreta otpora u Drugom svjetskom ratu, dakle borci protiv mračnih sila porobljavanja i isključenja – da su ti isti borci za pravednu stvar pedesetih godina išli da ratuju u Indokinu i u Alžir gdje su na najsiroviji način suzbijali slobodarsku antikolonijalnu borbu Vijetnamaca i Alžiraca³. Ta su vremena prošla, ali tragovi su i dalje prisutni u tinjajućem rasizmu u mnogim evropskim zemljama.

---

² Izlagale su ih ponekad u kavezima kao zvijeri, npr. prilikom velikih tzv. kolonijalnih izložbi u Parizu, Briselu i drugim metropolama, v. <http://www.youtube.com/watch?v=WjJkroPuSA>

³ Ovu sramnu epizodu francuske historije francuski pisac Alexis Jenny uzeo je kao osnovu svog romana *L'art français de la guerre (Francusko umijeće ratovanja)*, Gallimard, Paris, 2011, za koji je iste godine dobio *Prix Goncourt*, najveću francusku književnu nagradu.

4. Uspon Evrope

U međuvremenu, proces ujedinjavanja Evrope napredovao je kako sadržajno (sve veći broj pitanja stavljan je u nadležnost evropskih institucija) tako i kvantitativno (rastao je broj zemalja-članica Evropske zajednice). Taj period između pedesetih i osamdesetih godina prošlog vijeka, bio je i period brzog ekonomskog rasta Evrope, znatnog poboljšanja životnog standarda Evropljana, ali i jačanja njihovih socijalnih prava („les trente glorieuses” – trideset slavni godina!).

Od običnog zajedničkog tržišta, Evropa je postala zona slobodnog kretanja robe, kapitala i građana, zajedničkih normi i pravila ponašanja u industriji, uslugama, poljoprivredi, energetici, približavanja standarda socijalne zaštite i zdravlja, visokog obrazovanja itd... Danas evropsko zakonodavstvo pokriva oko 35 najrazličitijih oblasti i od novih zemalja-kandidata za članstvo očekuje se da usklade svoja zakonodavstva i propise u svih 35 oblasti prije nego što postanu punopravne članice Evropske unije. Zato i proces pristupanja Evropi tako dugo traje, ponekad čitavu deceniju.

Rast broja zemalja članica bio je jednako impresivan, a najspektakularnije je bilo tzv. šesto proširenje 2005, kada je čak 10 novih zemalja (bivših socijalističkih zemalja, plus Kipar i Malta) ušlo u Evropsku uniju.

1957	6 zemalja	Belg., Njemačka, Francuska, Holandija, Italija, Luksemburg
1973	9	Danska, Irska, Vel. Britanija
1981	10	Grčka
1986	12	Španija, Portugal
1995	15	Švedska, Finska, Austrija
2005	25	Češka, Slovačka, Poljska, Mađarska, Slovenija, Litvanija, Latvija, Estonija, Kipar, Malta
2007	27	Bugarska, Rumunija
2013	28	Hrvatska

Također su rasle (i postajale sve složenije) evropske institucije i evropska birokracija. Nadležnosti tih institucija i odnosi među njima postali su veoma kompleksni i sve teže razumljivi običnim građanima.

Uz velika pojednostavljenja može se reći da su evropske institucije danas organizovane po uzoru na moderne višepartijske države u kojima su odvojene izvršna, zakonodavna i sudska vlast. Evropska komisija igra ulogu izvršne vlasti koja se brine za sprovođenje zakona, a zakonodavnu vlast igraju, po uzoru na dvodomne parlamentarne sisteme, zajedno Evropski parlament i Evropski savjet kojega pak čine šefovi država svih zemalja članica. Pravo podnošenja predloga za nove zakone ima Evropska komisija, a od 2012, mogu ga imati i građani, s tim što je za građansku peticiju potrebno skupiti 1.000.000 potpisa iz najmanje 7 zemalja članica (to se, koliko mi je poznato, do danas još nije dogodilo, niti je u današnjim političkim prilikama vjerovatno da će se uskoro dogoditi). Među institucijama treba naravno spomenuti i Evropski sud i Evropsku centralnu banku kad je u pitanju 17 zemalja unutar Unije koje su prihvatile euro kao zajedničku valutu. Važno je naglasiti slijedeće: od samog kreiranja tih institucija, uočen je raskorak između velikih ovlašćenja izvršnog organa – Komisije i relativno slabe uloge Evropskog parlamenta. Taj jaz nazvan je „demokratskim deficitom” Evrope. Iako je Parlament kasnije dobio veće nadležnosti, demokratski deficit se nije smanjio, naprotiv, može se reći da se u sklopu ekonomske krize još više produbio. Na to ćemo se još vratiti.

Kako je Evropa rasla, kako je obuhvaćala sve veći broj veoma različitih zemalja, tako su se množili i pogledi na to što Evropa zapravo treba da bude i kakve treba da budu njene nadležnosti. Produbio se jaz između, s jedne strane, stavova da Evropa treba da se kreće ka nekoj vrsti federacije država gdje će se zajedno odlučivati o svemu, od ekonomske do socijalne politike i u kojoj će se postupno stvarati neka vrsta novog, evropskog državljanstva i evropskog građanina (dakle ideja o „federalističkoj Evropi”) i, s druge strane, stavova da se u suverenitet država ne smije dirati, da državama treba ostaviti puni suverenitet i da Evropa treba da se ograniči na to da bude neka vrsta zone slobodne trgovine i ništa više od toga.

5. Evropa poslije kraja hladnog rata

Najsnažniji trenutak uspona federalističkih ideja o Evropi bio je Ugovor iz Maastrichta u Holandiji 1992. godine kojim je stvorena Evropska unija (od bivše Evropske ekonomske zajednice i drugih institucija). Ugovorom iz Maastrichta je zapravo zacrtan put mogućeg političkog ujedinjavanja Evrope. Naravno, nije slučajnost da se taj trenutak podudarao s krajem hladnog rata i, naravno, šokantna je činjenica da se taj trenutak saglasnosti o ujedinjavanju Evrope podudarao s raspadom Jugoslavije. To je, međutim, posebna priča.

Bilo je to vrijeme naivnog vjerovanja da je došao kraj svim ideološkim podjelama svijeta, da su višepartijska demokracija i liberalni kapitalizam definitivno prevladali i da ujedinjena Evropa i cijeli svijet imaju pred sobom čist put i „svijetlu budućnost”. Neki mislioci, kao što je Amerikanac Francis Fukuyama⁴, su taj zamišljeni kraj ideoloških podjela nazvali ništa manje nego krajem historije. Njihov zaključak je bio: pošto je historija sva u podjelama i ratovima i pošto velikih ideoloških podjela više nema – nema više ni „historije” u smislu u kojem smo je do sada razumijevali. Dakle, „srljamo svi zajedno u sretnu budućnost”.

Danas vidimo koliko su takve ideje bile naivne. Ne samo da su političke podjele opstale, nego su dolaskom svjetske finansijske i ekonomske krize krajem prošle decenije i produbljene. Kriza je pokazala koliko je naivno bilo vjerovati da su liberalni kapitalizam i demokracija jedno te isto i da će uvijek ostati u „sretnom braku”.

U teškoj ekonomskoj krizi, mnogi su glavnog krivca počeli da traže upravo u Evropi, zapravo u svemu što dolazi izvana, u svim vidovima transnacionalnog povezivanja, u tzv. globalizaciji svijeta na koju ćemo se još vratiti. Povjerenje u Evropu i nada u Evropu kao okvir rješavanja krize padaju na najniže grane.

---

⁴ Francis Fukuyama: *The End of History and the Last Man*. Free Press, 1992. ISBN 0-02-910975-2).

- Federalističke ideje uzmiču (naročito nakon neuspjelih referenduma o Evropskom ustavu 2005. kada je nacrt tog ustava odbijen u Francuskoj i u Holandiji).
- Evropljani u evropskim institucijama sve više vide jednu predimenzioniranu i otuđenu birokraciju koja vlada njihovim ekonomijama i njihovim životima, a na koju nemaju nikakvog utjecaja.
- Evropa je tako vremenom postala krivac za visoku nezaposlenost, naročito u zemljama evropskog juga: u Grčkoj, Španiji, Portugalu, Italiji, ali sve više i u Francuskoj i u Engleskoj; krivac za sve dublji jaz između bogatih i siromašnih, za podrivanje socijalnih tekovina – zdravstva, penzija, minimalnih nadnica itd.
- U očima velikog broja ljudi, Evropa je postala oličenje neke „više sile” koja vladama država-članica diktira što i kako treba da rade i zatim te vlade više slušaju Evropu i njene direktive nego sopstvene građane.
- Na jedan paradoksalan način, tom diskreditiranju Evrope doprinose danas i ljevica i desnica.
  - Za ljevicu, Evropa je kapitulirala pred diktatom slobodnog tržišta i kapitala i time dovela do masovnih otpuštanja radnika.
  - Desnica pak uvijek i u svakoj prilici traži oslonac u nacionalizmu i vidi naciju kao utočište i lijek protiv svih zala koja dolaze spolja, bilo u obliku stranih migranata, bilo u obliku evropskih propisa.

Što je danas Evropa? To još nije federacija država, a nije više ni samo zajednica suverenih država. Najbliže stvarnosti bilo bi da kažemo da je to projekt... još uvijek u izgradnji, pod skelama, ali ujedno projekt čiji su graditelji duboko podijeljeni oko toga kako da ga završe, a oni koji u zgradi treba da

stanuju čak nisu sigurni da li graditelje treba da ohrabruju da zgradu završe ili pak da je sruše i počnu da je grade iznova po nekom drugom nacrtu.

6. Kriza Evrope danas

Evropa je puna nezadovoljstva. Međutim, za razliku od ranijih ekonomskih kriza kada je nezadovoljstvo pothranjivalo zahtjeve naprednih stranaka, radničke klase i sindikata i tjeralo kapitaliste na ustupke i kompromise, kada je država, odražavajući odnose političkih snaga u društvu, uvodila mjere socijalne zaštite i socijalnog blagostanja, danas se ništa slično ne događa. Zbunjeni i politički dezorijentirani građani zatvaraju se u svoju usku sredinu, porodicu i crkvu, traže utočište u vlastitoj naciji i vide opasnost i zlo u „drugima”, što u ekstremnim vidovima vodi ka fašizaciji društva. Ujedno, države se ponašaju kao da su potpuno nemoćne da utječu na događaje.

Evropa je očito u dubokoj i krizi. Što je kriza? Po učenju Antonia Gramscija⁵, kriza nastupa kada ono što je staro nestaje, umire, a novo ne može da se rodi. U tom međuvlašću između starog koje nestaje i novog koje se teško rađa dolazi u društvu do niza nezdravih - morbidnih pojava. Gramsci je to pisao dok je ležao u fašističkom zatvoru u Italiji i fašizam je nesumnjivo bio najmorbidnija pojava njegovog vremena. Fašizam danas nije na vlasti u Evropi, ali politička zbunjenost i dezorijentiranost Evropljana je ogromna i to je veoma zabrinjavajuće i ne obećava dobro.

7. Evropa građana (socijalna) kao „žrtva globalizacije”

Da bismo razumjeli što se dogodilo sa Evropom, moramo da se osvrnemo na jednu širu, ne samo evropsku, nego svjetsku pojavu koju zovemo globalizacija i koja je u posljednjih dvadesetak godina, tj. od kraja hladnog rata postala nezaustavljiva, gotovo kao neka prirodna sila koja je izmakla ljudskoj kontroli.

Što se dogodilo na kraju hladnog rata? Jedan ekonomski model – model državnog dirigiranja privredom – urušio se. Urušio se zbog sopstvene neefikasnosti i birokratske tromosti i zato što je njime vladala uska elita partije

---

⁵ Antonio Gramsci: Pisma iz zatvora, Slovo ljubve, Bgd. (1980)

koja je monopolizirala vlast i sputavala slobodnu razmjenu i ljudsku kreativnost. Govorim prije svega o zemljama tzv. realnog socijalizma – „socijalističkog lagera”, ne o Jugoslaviji gdje je situacija bila složenija, „šarenija” i po mom mišljenju manje „zabetonirana”. Taj sistem tzv. realnog socijalizma je izgubio povjerenje čak i onih koji su njime vladali i od njega profitirali.

U zemljama tržišne privrede i liberalnog kapitalizma, to je shvaćeno kao konačna i definitivna pobjeda tržišta, konačni dokaz da svako državno ili društveno uplitanje u privredne tokove može samo da bude štetno i da koči razvoj.

Nacionalnim ekonomijama i svjetskom ekonomijom (ali ne samo ekonomijom nego i drugim oblastima ljudskog rada i života) zavladao je nova misao koja se može rezimirati stavom: tržište je uvijek u pravu a država je uvijek u krivu. Proizvodnja dobiti, profita, postala je jedini kriterij svake ljudske aktivnosti, ne samo u privredi, nego i u nauci, u obrazovanju, u kulturi, u zdravstvu, a ako profita nema, ni ta ljudska aktivnost nema smisla i osuđena je ili da odumre ili da se odseli daleko gdje još može da daje profit.

Kada je riječ o industriji, to je imalo posljedicu da su fabrike i čitave industrijske grane iz razvijenih zemalja Zapada, iz Evrope i SAD u prvom redu, počele da se sele ka zemljama i kontinentima gdje je cijena rada mnogo niža, zakoni čuvanja ljudske sredine mnogo labaviji ili nepostojeći, gdje se radnici još nisu izborili ni za minimalne nadnice, ni za zdravstvenu zaštitu, ni za penzije – dakle gdje je stepen eksploatacije bio mnogo viši, a samim tim su bili viši i profiti investitora. Brodogradilišta, željezare, tekstilna industrija, tj. sve grane koje traže veći broj radnika i zavise od njih, masovno se sele, najviše u Aziju, pogotovo u Kinu, Indiju, Koreju, Tajland, Bangladeš, ali također u Brazil, u Južnu Afriku itd. Evropa se „dezindustrijalizira”. Evropa i SAD sve više zavise od grana koje zapošljavaju malo, traže visoku koncentraciju kapitala i otvaraju prostor za brzi profit – a najtipičnija takva grana su financije, tj. bankarstvo.

Financijski kapital je postao ne samo najmoćniji, već i najmobilniji, „najtečniji” u svjetskim razmjerama. Fabriku ne možete da preselite za jedan dan iz jedne zemlje u drugu. Kapital koji vrijedi koliko deset fabrika možete da preselite za manje od jedne minute pomoću nekoliko „klikova” na kompjuterskoj tastaturi. Tako se kapital vratolomnom brzinom seli jureći za većim profitima i za nižim porezima, po mogućnosti nikakvim porezima u zemljama koje su postale tzv. poreski rajevi – Monako, Sejšeli, Kaimanski otoci u Karibima itd... ne da bi se u tim zemljama investirao već da bi iz njih vrebao nove prilike za brzu špekulaciju na kratak rok.

Vrijednost svog kapitala banke umnožavaju na niz vještačkih načina, uglavnom tako što drže kod sebe samo minimalne rezerve relativno „sigurnog novca” i daju pozajmice sa nesigurnim pokrićem... ustvari, kreiraju jedan fiktivni novac koji nije protivvrijednost materijalnih dobara već puko obećanje koje vrijedi samo dok postoji povjerenje u onoga koji taj fiktivni novac stavlja u promet, tj. pozajmljuje, dakle u povjerenje u banku, u državu a, pošto su banke i države već nerazmrsivo povezane, pad povjerenja pogađa cijeli sistem. Čim pukne neka od slabijih karika u tom lancu povjerenja, kriza se širi vratolomnom brzinom i pogađa sve.

U stara vremena, smatralo se da su financijske transakcije zapravo ogledalo izvoza i uvoza roba i usluga u svijetu. Danas, zbog deviznih špekulacija i ulaganja fiktivnog novca na vrlo kratak rok, procjenjuje se da financijske transakcije više od pedeset puta premašuju vrijednost svjetskog izvoza i uvoza. Propadaju fabrike, ukidaju se radna mjesta, na hiljade ljudi ostaju bez stanova koje su kupili pomoću kredita koje više ne mogu da otplate, a u međuvremenu su izgubili posao itd.

Države, ne samo da nisu pružile otpor takvim kretanjima, već su ih pospješile takmičeći se međusobno oko toga koja će stvoriti povoljniji okvir za sve vrste špekulacija, sve u ime slobodnog tržišta i nesputanog kretanja kapitala. Kada je prenapuhani financijski balon pukao, 2008. godine, države nisu krenule da spašavaju beskućnike i one koji su ostali bez posla, već su spašavale banke i to novcem prikupljenim od građana, tj. od poreskih obveznika. Zatim su, pod

pritiskom Međunarodnog monetarnog fonda i, naravno, evropskih institucija, države nametnule oštre politike štednje, a to je značilo otpuštanje radnika iz javnog sektora, ukidanje javnih usluga, gušenje zdravstva i kulture itd. Sve kako bi se namirile banke.

U Evropi, koja je među svoje ciljeve zacrtala i društvenu solidarnost i solidarnost između razvijenijih i manje razvijenih zemalja zajednice, danas se događa upravo suprotno: solidarnost se raspada. Imućni, posebno oni koji žive od finansijskih špekulacija, postaju sve bogatiji, dok su široki, srednji i manje imućni slojevi sve slabije zbrinuti i izloženi sve većoj materijalnoj nesigurnosti i neimaštini. Evropske države postale su praktično nemoćne pred hirovima globalnog finansijskog tržišta. Umjesto da se rukovode načelima solidarnosti i zajedničkog dugoročnog interesa građana, države međusobno vode utakmicu oko toga koja će se najviše dodvoriti finansijskom kapitalu na račun ostalih, kao čovjek koji se utapa i pokušava ostati na površini gurajući druge pod površinu.

Nekoliko evropskih država koje su imale uravnotežena plaćanja i moćnu izvoznu industriju – u prvom redu Njemačka, Austrija i neke skandinavske zemlje, nekako uspevaju da prebrode krizu, ali zemlje južne Evrope, posebno Grčka, Španija, Portugal i Italija, pritisnute teretom dugova i prinuđene da sve nove kredite usmjeravaju na otplatu dugova, pale su u duboku ekonomsku stagnaciju koju prati visoka nezaposlenost i gubitak perspektive, naročito za mlade koji tek stupaju u aktivni život.

8. Političke posljedice: postoji li još politički izbor? Gubljenje povjerenja u klasične instrumente politike, „politička dezorijentisanost”/ „post-politika” i novi „pokreti”

Današnja situacija može se opisati kao začarani krug:

Koje su političke posljedice takvog stanja?

Prva je posljedica ta da u državama koje se diče da su kolijevka modernih višepartijskih sistema i liberalne demokracije, građani i građanke imaju sve manje pravog političkog izbora. Postavlja se pitanje što je uopće politički izbor. Naravno, građani mogu i dalje da biraju između raznih političkih stranaka, ali sve manje mogu da biraju između različitih politika. Političke stranke se sve manje razlikuju po stvarnim politikama koje su u stanju da vode – jer je raspodjela društvenog bogatstva uglavnom nametnuta izvana, kroz preuzete obaveze koje sve više izmiču kontroli država.

Budući da u toj nametnutoj raspodjeli pokriće javnog duga i, naravno, duga prema međunarodnim kreditorima, uvijek imaju prioritet, „ostale potrebe” – zaposlenost, zdravstvo, školstvo itd... odlaze u drugi plan i u toj mjeri se, naravno, gubi i politički izbor i nacionalni suverenitet.

Države, uključivo unutar Evrope, takmiče se međusobno kako bi stekle najviše povjerenje banaka. Čak i lijeve, tradicionalno pro-radničke stranke ako i kada dođu na vlast, nisu u stanju da to promijene i njihova se predizborna obećanja razvodne (Francuska). Ili pak njihovi lideri pokušavaju da objasne

kako zaista „žele promjene” ali eto, međunarodni kontekst to onemogućava jer, pokušaju li da uvedu progresivnije socijalne politike, kapital će pobjeći tamo gdje je slobodniji, tamo gdje mu se ne postavljaju nikakva ograničenja i nikakvi uslovi.

Druga je posljedica da građani gube povjerenje i u državu i u tradicionalne političke stranke koje se nadmeću da u državi dođu na vlast, ali koje, došavši na vlast, ostavljaju građane na cjedilu.

Dakle, klasični instrumenti građanske reprezentativne demokracije sve više gube svoj demokratski legitimitet – i to ne zato što je država postala svemoćna (kao, recimo, nekada u zemljama tzv. realnog socijalizma) pa guši građanske slobode, već naprotiv, zato što je (sada „demokratska”) država postala nemoćna.

Prirodno, najveći gubitnici povjerenja su velike stranke koje su se godinama smjenjivale na vlasti. Razočarani građani žele te stranke da kazne, a nezadovoljstvo, pogotovo nezadovoljstvo mladih, izražava se ili kroz mobilizaciju u korist desnih i populističkih stranaka ili kroz nicanje potpuno novih vanstranačkih oblika političkog angažmana i akcije.

Tradicionalne progresivne stranke, stranke na lijevoj strani političke lepeze, koje su nekada bile nosioci ideja socijalizma i društvene solidarnosti, još uvijek su žrtve kraha birokratskog, državno-autoritarnog socijalizma 90-tih godina. Te su stranke ili atrofirale, postale gotovo beznačajne, kao npr. komunisti u Francuskoj, ili su do te mjere reformirale svoje programe da se zapravo vrlo malo ili nimalo ne razlikuju od stranaka u centru ili na desnici – zapravo i one su poklekle pred diktatom financijskog tržišta.

Najveći politički dobitnici su, nažalost, stranke na desnom rubu političke lepeze ili pak populističke stranke koje pretenduju da budu „izvan politike”, a zapravo nemaju nikakvog programa niti analize stanja u društvu, već igraju na jeftina obećanja i lupaju po posljedicama, a ne po uzrocima krize. Među takvim populistima je npr. bivša estradna zvijezda Beppe Grillo u Italiji, a na

krajnjoj desnici „Nacionalni front” u Francuskoj, tzv. „Stranka slobode” u Holandiji ili „Zlatna zora” u Grčkoj – ova posljednja ne preza od otvorenog pozivanja na fašističku ideologiju i koristi vrlo slične simbole.

Sve te stranke teže da okupe zbunjene i razočarane nezadovoljnike oko jednostavnih i opasnih poruka: povratka na tzv. nacionalne vrijednosti, zatvaranja prema svijetu od kojega, po njima, dolazi samo zlo. Propovijedaju mržnju prema imigrantima i prema svima koji su različiti: po boji kože, po vjeri ili po seksualnoj orijentaciji. Sve otvorenije propovijedaju rasizam, patrijarhalne vrijednosti i homofobiju. Utočište se često traži u vjeri i crkvi, a opasnost se onda vidi u tuđoj vjeri i tuđim običajima, pri čemu su muslimanske i romske zajednice u Evropi danas postale „dežurni osumnjičeni”. Naravno, sve su te stranke ujedno i žestoko antievropske.

Drugi način na koji se izražavaju nezadovoljstvo i nepovjerenje u klasične političke kanale, jeste napuštanje okvira stranačkog sistema generalno, odnosno bujanje drugačijih oblika političkog okupljanja, naročito mladih, kroz pokrete, kroz direktne manifestacije nezadovoljstva, ulične demonstracije, socijalne mreže na internetu itd. To je veoma dinamična pojava, nevjerojatno raznolika i koja bi mogla da znači nešto sasvim novo u političkom životu, bilo kroz autonomno djelovanje na javno mnjenje, bilo posredno, kroz utjecaj na promjenu prirode i ponašanja političkih stranaka i države.

Za sada su se mnogi masovni i manje masovni pokreti u mnogim zemljama pokazali veoma uspješni u brznoj mobilizaciji građana protiv određene politike ili određenih političkih lidera (sjetimo se rušenja Mubaraka u Egiptu ili Miloševića u Srbiji).

Također su se pokazali uspješni u raskrinkavanju određenih širih društvenih pojava kao što su rasizam, nasilje prema ženama, diskriminacija prema manjinama – Žene u crnom su, nema sumnje, primjer takve pozitivne mobilizacije.

Manje uspjeha je, izgleda, bilo u predlaganju, a posebno u ostvarivanju dubljih i dugoročnijih promjena kroz političke programe. To je vjerovatno posljedica mnoštvenosti i raznolikosti tih pokreta koji često djeluju kao ogromni šatori pod kojima se okupljaju nosioci mnogih, i lokalnih i globalnih stremljenja. Naravno, pokreti imaju i snažne zajedničke crte među kojima su, nema sumnje:

- kritika današnjeg nesolidarnog društva podređenog kapitalističkoj gramzivosti;
- kritika patrijarhalnih ponašanja i vrijednosti i mačizma;
- kritika svih oblika isključivanja i diskriminacije;
- kritika uništavanja prirodnih resursa, odnosno zalaganje za „održivi ekološki razvoj”, itd.

Ovdje imam u vidu pokrete kao što su „uvrijeđeni” – „indignados” ili pokret „Occupy”. I jedni i drugi su izveli zaista velike mase mladih na ulicu, ali za sada nisu bitno zasmetali dominirajućem neoliberalnom sistemu. Mladi iz cijelog svijeta sjedili su danima u Wall streetu, ispred Njujorške berze koja je simbol današnjeg globalnog kapitalizma. Manifestaciju su prenosili svi svjetski mediji, mnogi učesnici su intervjuisani... ali sve to, nažalost, nije omelo funkcionisanje Njujorške berze ni za jedan jedini sat.

9. Više ili manje Evrope? Kakve Evrope?

Eto, u takvom okviru, i među građanima mnogih evropskih zemalja postavlja se danas pitanje da li je dalje ujedinjavanje Evrope nešto dobro i poželjno, da li se treba zalagati za „više ili manje Evrope” ili za izolaciju od Evrope radi zaštite sopstvene sredine od destruktivnih politika i destruktivne ideologije, koje nameće Evropa.

Nije iznenađujuće da kritika Evrope danas dolazi i s desna i s lijeva, kako od strane snaga koje su pod utjecajem nacionalističkih, rasističkih i mačističkih ideja, tako i od strane onih koji u Evropi vide prepreku izgradnji jednog pravednijeg i egalitarnijeg društva.

Ja mislim da to pitanje „manje ili više Evrope” nije pravo pitanje tj. da nije dobro postavljeno.

Evropa jeste poklekla pred međunarodnim finansijskim kapitalom koji je pokazao svoju moć razaranja društvenog tkiva, razaranja odnosa među ljudima, svoju moć isključivanja, stvaranja milijuna „nepotrebnih” („población chatarra” na španskom, odnosno – „junk population” na engleskom).

Evropa koja je trebalo da ima dva čvrsta stuba – ekonomski i socijalni – ostala je samo na jednom - ekonomskom, dok je socijalni sasvim zakrčljao i prijeti da odumre⁶. I države članice i evropske institucije su zakazale u odbrani socijalne države.

Međutim, kapital i današnja „divlja globalizacija”, bili bi na djelu i bez Evrope, dapače, svi su izgledi da bi male, izolirane države imale još mnogo slabije izgleda da mu stanu na put.

Evropa je sebi postavila načela koja su vrijedna, za koje su se građani i građanke evropskih zemalja i radnički pokret borili stoljećima: socijalnu zaštitu, standarde u domenu ljudskih prava, prava za koja su se žene borile i dijelom izborile u posljednjih dvije stotine godina od Francuske revolucije do danas.

Ta su prava danas ugrožena najezdom profita kao jedinog kriterijuma političkog odlučivanja, ali također su ugrožena i „bježanjem ljudi od politike” i zatvaranjem u sopstvenu sredinu, strahom od drugih i od svega što dolazi spolja. Ta reakcija zatvaranja u sopstvenu sredinu, reakcija veličanja sopstvenih vrijednosti i odbijanja svega što dolazi od drugih, čini mi se danas najopasnijom jer otvara vrata strahotama koje je svijet već iskusio – kratko rečeno – fašizmu .

---

⁶ Vidi tekst Etienne Balibara u *Monde diplomatique* br. 720 (fr. izdanje mart 2014)

Zato mislim da se svemu što je neprihvatljivo, a dolazi u sprezi sa globalizacijom i sa evropskom integracijom, treba suprotstavljati kroz zahtjeve za drugačijom Evropom i za drugačijim svijetom – polazeći od sebe i od svoje sredine, naravno, jer je to jedino moguće, ali traženjem saveznika u Evropi i u svijetu. Navikli smo da u glavnim medijima čitamo o tome kakvi su stavovi Amerike, što misli Evropa, što misli Njemačka, što misli Srbija itd... kao da se radi o monolitnim cjelinama u kojima svi misle isto. To nije tačno i oni koji tako pišu ne znaju o čemu pišu ili ne znaju da misle. Saveznici i saveznice u borbi za drugačiji svijet i za drugačiju Evropu postoje svuda.

Mislim da su Žene u crnom to dobro shvatile i da upravo sa takvim načelima djeluju i grade mrežu saveznica i saveznika u svijetu. U mjeri u kojoj se zemlje jugoslavenskog prostora budu integrisale u evropski prostor jačaće i mogućnost povezivanja sa sličnomislećim pokretima širom Evrope i mogućnost jačanja zajedničke borbe da Evropa postane otvorenija prema svijetu. Parafrazirajući tajnovitog i pjesnički nadahnutog Subkomandanta Marcosa⁷, vođu pobune Indijanaca u Meksičkom Chiapasu devedesetih godina, rekao bih „želimo Evropu u kojoj će biti mjesta za mnoge Evrope”... i, dodao bih, „za sve ostale”.

Današnje dominirajuće politike u Evropi treba raskrinkavati, treba pokazivati kuda one vode, ali, po mom uvjerenju, saveznike u toj borbi treba tražiti svuda, i unutar državnih i evropskih institucija i izvan njih. Treba djelovati i kroz uličnu mobilizaciju i glasanjem - te dvije stvari nisu jedna drugoj suprotne, ne isključuju se međusobno.

Vidjeli smo zašto današnji politički legitimitet evropskih institucija slabi, kao što slabi i politički legitimitet nacionalnih parlamenata i nacionalnih političkih stranaka. Mislim da će se to slabljenje nastaviti ukoliko se ne prekine

---

⁷ „*El mundo que queremos es uno donde quepan muchos mundos*” (u svijetu koji želimo treba da bude mjesta za mnoge svjetove) – iz tzv. Četvrte deklaracije iz Lakandonske šume – „*Cuarta declaración de la selva Lacandona*“ v. http://palabra.ezln.org.mx/comunicados/1996/1996_01_01_a.htm

začarani krug koji smo malo prije spomenuli. A to će biti moguće samo ako i na lokalnom i na širem planu budu jačali solidarnost i zajednički otpor svih onih koji trpe od sadašnjeg stanja. I ovdje i u Evropi.

Druga opcija - zatvaranje u sopstvene države, nije samo ekonomski nemoguća već i politički veoma opasna, vidjeli smo zašto.

Kada su u pitanju zemlje jugoslavenskog prostora, zemlje koje su 90-tih iskusile ono najgore što sa sobom donosi nacionalizam i nacionalistička isključivost, želja za ujedinjenjem sa Evropom više je nego razumljiva.

Ja sam „jugonostalgijačar“, tj. ostajem uvjeren da Jugoslavija nije trebalo da se raspadne, da to nije bila nikakva historijska neminovnost, već rezultat kriminalnog djelovanja domaćih vlastodržaca kojima je raspirivanje nacionalizma i netrpeljivosti postalo sredstvo očuvanja vlasti. Nažalost, sa takvim programom uspjeli su da zalude dobar dio naroda.

Mnogi, među koje ubrajam i sebe, tada su izgubili svoju zemlju.

Sada se klatno polako vraća i mnogi od onih koji su bili na čelu nacionalističke vlasti 90-tih žele da taj period zaborave, propovijedaju otvaranje i prema susjedima iz nekadašnje Jugoslavije i prema Evropi. Rijetko kada se pitaju zašto su išli u rat! Ali, dolaze nove generacije koje period 90-tih nisu poznavale. Nije dobro da se stvari zaboravljaju, ali je ipak dobro da nacionalizam postepeno izlazi iz mode.

Kada jednom, pretpostavljam za desetak godina, čitav jugoslavenski prostor bude dio Evropske unije, male i slabe zemlje koje čine taj prostor neće u Evropskoj uniji individualno imati velikog utjecaja. Zapravo, individualno neće imati nikakvog utjecaja na glavne evropske tokove. Jedini način da se efikasno bore za sopstvene interese biće da djeluju zajedno i tada će se još jasnije pokazati da je mnogo više onoga što ih povezuje, nego onoga što ih dijeli.

Beograd / Andrevlje, mart 2014.